

DRUGI ALEKSANDRINSKI TEKST O ANALIZI SADRŽAJA

The Second Alexandrian Text-type on Content Analysis

ABSTRACT *The paper is divided into three sections. The first one deals with the problems of the reliability and validity. Second part of the text is devoted to the discussion among qualitative vs. quantitative approaches supporters. The issues of the using of computers and some possibilities of comparative framework in relation to the content analysis are considered into the third part of the paper.*

KEY WORDS *content analysis, reliability, validity, comparative research*

APSTRAKT *Rad je podeljen u tri odeljka. Prvi se bavi problemima pouzdanosti i validnosti. Drugi deo rada je posvećen raspravi između zagovornika kvalitativnih i zagovornika kvantitativnih pristupa. Pitanja upotrebe računara i nekih mogućnosti uporednih okvira kada je reč o analizi sadržaja razmatraju se u trećem delu teksta.*

KLJUČNE REČI *analiza sadržaja, pouzdanost, validnost, uporedna istraživanja*

„Neka samo niko ne pomisli da se na njega čekalo kao na Spasitelja!“
(J. W. Goethe)

Filozofi nauke smatraju da iracionalnost i ostrašćenost u naučnim polemikama najčešće mogu da budu korisne: one motivišu braniocima različitih stanovišta, izoštravaju argumentaciju i svojom unutrašnjom snagom prisiljavaju zatočnike sučeljenih strana da pronađu sve najjače argumente koje njihove parcijalne pozicije u sebi sadrže. Element soteriologije koji Goethe pominje psihološki je razumljiv i gotovo da je nužno praćen netrpeljivošću prema rivalskom stanovištu: Spasitelj ne može da bude tolerantan.

Ovo važi za *Methodenstreit*, za *Positivismusstreit*, važilo je i za naš *Marxismusstreit*. Važi i za polemiku zastupnika kvantitativnog i kvalitativnog pristupa, ili bar za trenutke njenog povremenog usijavanja. No, postoje i vremena kada se „treći činoci“ umešaju u sukob i kada polemiku koja se smatrala ključnom bar privremeno potiskuju u drugi plan ili je smatraju besplodnom. U prethodnom napisu navedeno je Holstijevo zapažanje o zborniku sa konferencije o analizi sadržaja održane 1967. godine, prema kojem se „nijedan od članaka u ovom zborniku ne bavi kvalitativno-kvantitativnom debatom“ (Holsti, 1969:112), za

¹katja@ptt.rs

razliku od konferencije u Alerton House iz 1955. godine. U međuvremenu se stanje promenilo: dok je u vreme Hladnog rata i široke upotrebe analize sadržaja za analizu neprijateljske propagande ovaj postupak bio široko primenjivan i metodološki visoko vrednovan, danas je umnogome zanemaren. D. P. Cartwright je svojevremeno pisao da „iskustvo iz jednog broja godina sa analizom sadržaja otkriva da tehnički dobro primenjena ona može da bude najvrednije oruđe za društvenog naučnika. Treba je, međutim, videti samo kao oruđe. Čak i kada je krajnje pomodna, njena naučna ili praktična vrednost može, u bilo kom specifičnom projektu, da postane zanemarljiva“ (Cartwright, 1953: 466). Danas zanemarena, analiza sadržaja bila je svojedobno, dakle, ocenjena kao „najvrednije oruđe društvenog naučnika“, odnosno kao „krajnje pomodan postupak“. Bez namere da se potceni uticaj pomodnosti na nauku, ili, čak, dejstvo puke, gotovo nesvesne, imitacije, zapostavljenost analize sadržaja ipak je objašnjiva uticajem pretežno društvenih (smanjen značaj propagande, odnosno potrebe da se kapitalizam opravda, a da se njegove još uvek slabašne alternative ospore) i naučnih (širenje uticaja takozvanih kvalitativnih postupaka istraživanja, dok je analiza sadržaja isprva bila definisana čisto kvantitativno) činilaca. Analiza sadržaja nije čak ni predmet metodološke kritike, kao da ne vredi uložiti napor u poricanje saznavnih dometa postupka kojeg je spontani razvoj istraživanja društva nagnao na relativno kontinuirano povlačenje. Nije potreban naučni virtuoz (M. Weber) niti Spasitelj (Goethe) koji bi osporavao nešto što i samo sve više okleva da se bilo kroz delatnu primenu ili preko metodološkog osmišljavanja afirmiše. Kada se danas razmatra analiza sadržaja, nije neophodno, kao pri tretiranju nekih drugih tema, čuvati se sklonosti ka emancipaciji ili ka spasenju u sociologiji; pre je potrebno pribojavati se „kobnog praznoverja da profesorima, katedarskim tumačima, koji imaju dužnost da poučavaju poput prelata, Doktora mudrosti, pripada prosvetiteljska uloga, slična ulozi anđela“ (Grubačić, 2006: 89).

Pouzdanost i validnost

Ključna epistemološka pitanja pouzdanosti i validnosti bila su razmatrana na dva najznačajnija skupa posvećena analizi sadržaja, onima iz 1955. i 1967. Učesnici druge od pomenutih konferencija uglavnom su se složili da je pouzdanost konzistentnost između posmatrača (tj. u slučaju analize sadržaja kodera) o datom skupu podataka, a da je validnost prikladnost podataka u odnosu prema datom skupu hipoteza. Prema mišljenju većine metodologa, adekvatnost se procenjuje u terminima sposobnosti predikcije i razumevanja (Gerbner, Preface, in: Gerbner, Holsti, Krippendorff, Paisley, Stone, 1969).

Kada je reč o pouzdanosti, naši socijalni psiholozi Havelka, Kuzmanović i Popadić prihvataju rašireno shvatanje da se „pouzdanost može procenjivati upoređivanjem kategorizacija koje je obavilo više nezavisnih procenjivača, ali nije lako obezbediti da se dobije zadovoljavajuća pouzdanost. Pouzdanost u velikoj meri zavisi od složenosti kategorija i jedinica analize“ (Havelka, Kuzmanović, Popadić,

1998: 257). Problemi validnosti i uzorkovanja znatno su zamršeniji. Pomenuti pisci upozoravaju da, kada je reč o uzorkovanju, „treba se odlučiti kako ćemo birati brojeve kod dnevnih a kako kod nedeljnih novina, postoje li neki periodi u nedelji ili u godini kada se astrologiji poklanja posebna pažnja itd. kada izaberemo posebne brojeve časopisa, obično se onda ne analiziraju cele novine, već samo pojedine rubrike ili strane.“ S druge strane, oni ističu da je „osnovna prednost analize sadržaja njena *veoma široka primenljivost*, na najrazličitije sadržaje: bilo koji pisani materijal, slike, filmove itd. Sem toga, pomoću analize sadržaja može se zaključivati o osobama koje nisu pristupačne drugačijoj analizi, bilo zato što su prostorno udaljene, ili su živele u davnoj prošlosti, ili o kulturama u koje ne možemo slati posmatrača niti njene pripadnike možemo ispitivati upitnicima, samo ako imamo sačuvane neke tragove o njima. Analiza sadržaja, dalje, spada u grupu *neometajućih* (engl. *unobstructive*) tehnika...“ (*Ibid*: 251).

Usaglašavanje procenjivača još je Berelson označio kao najbolji postupak za postizanje pouzdanosti pri analizi medijskih sadržaja. Berelson je tražio da analitičke kategorije budu dovoljno precizne kako bi omogućile različitim koderima da na istom materijalu postignu iste rezultate. Kao što upozorava A. Cicourel, to znači da kategorije moraju biti specifikovane iz teorije kao skup pravila za kodiranje, tako da ne zavise od interpretatorovog korišćenja (Cicourel, 1964: 148). Berelson, razumljivo, želi da proširi mogućnosti primene postupka, svestan da mu je svojom definicijom unapred suzio domete. On traži kvantitativnu analizu, makar do nivoa prisustva, odnosno odsustva, nekih kategorija, odnosno barem do nivoa upotrebe pojmova poput „često“ ili „više“. U ovom kontekstu njegovo insistiranje na ispitivanju isključivo manifestnih sadržaja postaje jasnije. Cicourel, koji se, inače, s njim u osnovi slaže, ipak postavlja pred analizu sadržaja veće zahteve, tvrdeći da analitičar pretpostavlja da značenja koja pripisuje sadržaju korespondiraju nameravanim značenjima komunikatora i razumljenim značenjima publike (*Ibid*: 149). Analiza sadržaja se, prema njegovom mišljenju, može korisno primeniti makar za sugerisanje hipoteza i za razvijanje šireg razumevanja suptilnosti i nijansi, ako već ne i za testiranje teorijskih pretpostavki.

R. Mayntz, K. Holm i R. Huebner smatrali su, u svojoj na engleski jezik prevedenoj knjizi, da je pouzdanost analize sadržaja sumnjiva ako situiranje određenog teksta u predodređene kategorije zavisi od individualne interpretacije analitičara. Ovakva „individualna interpretacija“ u biti odgovara ličnoj jednačini posmatrača pri primeni posmatranja. (R. Mayntz, K. Holm i R. Huebner, 1979: 22-23). Prema njihovim rečima, „valjanost uvek pretpostavlja pouzdanost, ali pouzdanost metoda nije dovoljna da garantuje njegovu valjanost. „Ako su, na primer, izabrani loši indikatori, tada najveća moguća pouzdanost pri merenju ne menja činjenicu da rezultati nisu validni“ (*Ibid*: 22).

Naši pomenuti socijalni psiholozi Havelka, Kuzmanović i Popadić smatraju da je „najviše osporavan Berelsonov uslov da se mora analizirati *manifestni* sadržaj. Ovaj uslov je postavljen kao brana protiv slobodnih tumačenja oko kojih se ne može naučnim sredstvima postići intersubjektivna saglasnost, da bi se iz naučnih diskusija eliminisale rasprave o tome postoji li, i kakav je, skriveni smisao neke poruke,

kakvo je pravo značenje nekog umetničkog dela, šta je pisac *hteo* da kaže i sl. Po Berelsonu, analiza latentnih poruka ima, prvo, veoma nisku validnost, jer najčešće nemamo nikakve potvrde da su takve pripisane namere zaista postojale; drugo, ona ima i nisku objektivnost, jer je mala verovatnoća da će različiti istraživači otkriti istovetne skrivene poruke; treće, takva analiza vrlo lako zapada u cirkularnost. Sve ove teškoće su zaista ozbiljne, ali je problem u tome što analiza latentnog sadržaja jedva da se može izbeći“ (Havelka, Kuzmanović, 1998: 241).

Prema razumevanju A. Cicourela, pretpostavka na Berelsonov način shvaćene analize sadržaja jeste da kvantitativni opis sadržaja komunikacije u pojmovima frekvencije javljanja nekih definisanih karakteristika stoji u nekoj specifikovanju podložnoj korespondenciji sa tim karakteristikama. To znači da ekvivalentnost klasa koje postoje između karakteristika dopušta brojanje jedinica analize (Cicourel, 1964: 150). No, Berelson ne eksplicira teorijske pretpostavke ni metodološke procedure za generisanje ekvivalencije klasa karakteristika teksta. Stoga Cicourel zaključuje da u datom času (a stanje se, bez obzira na u međuvremenu obavljenu smenu metodološke straže, nije promenilo) metodi teže da nametnu značenje u procesu odabiranja i ekstrahovanja onog što se čini verovatnim (*Ibid*: 154). Problem jeste složen: „istraživač ne može da proceni uslove koji vode do stvaranja dokumenta, bez neke teorije, bez uzimanja u obzir zdravorazumskih značenja koje primenjuje aktor, i pomoću socijalne strukture unutar koje je materijal stvoren“ (*Ibid*). Štaviše, „istraživač je prisiljen da pretpostavi da je uzorak koji on koristi reprezentativan. Situacioni kontekst može biti potpuno odsutan, kao u slučaju javnih dokumenta, ili može biti opisan sa stanovišta samo jednog učesnika ili posmatrača.“ Da bi se postigla bar pouzdanost, ako već ne i validnost pri primeni analize sadržaja, „koder dokumenta i materijala masovnih medija mora biti, saglasno piscima o ovoj temi, jedna „senzitivna osoba“ koja može da otkrije nijanse u simboličkom materijalu. Ali idealno, koder takođe treba da funkcioniše kao automat kodirajući različite odgovore, rečenice, fraze i komentare, u saglasnosti sa prethodno priređenim skupom koji obezbeđuje preciznu korespondenciju između neke izražene forme i objekta na koji se ona odnosi“ (*Ibid*).

S validnošću analize sadržaja stvari stoje još zamršenije. Krippendorff je svojevremeno definisao analizu sadržaja kao „primenu replikabilnih i validnih metoda za stvaranje specifičnih zaključaka iz teksta prema drugim stanjima ili osobinama njegovog izvora“ (Gerbner, Holsti, Krippendorff, Paisley and Stone, 1969: 11). Krippendorff je smatrao da za razliku od Berelsonove njegova definicija stavlja naglasak na validnost, a izostavlja kvantitativni karakter kao navodno nužan za ovaj postupak. On, takođe, insistira na razlici između tretiranja podataka kao observacija, što radi većina autora, i tretiranja podataka kao poruka o posebnim neopaženim pojavama. Mnogo godina kasnije ova će razlika predstavljati jedno od uporišta Krippendorfove autorske knjige.

Validnost analize sadržaja po pravilu je teže postići od pouzdanosti u njenoj primeni. R. Mayntz, K. Holm i R. Huebner, potpuno svesni ove teškoće, predlažu validaciju pomoću eksperata, pomoću poznatih grupa, prediktivnu validaciju i konstruktovanu (*constructed*) validaciju. (Mayntz, Holm and Roger Huebner,

1979:156) Prema mišljenju R. Turnera, problem validnosti na sličan se način javlja kod svih pisanih izvora, bilo da je reč o proizvodima komunikativnih procesa ili o ličnim dokumentima. On smatra da se „validna analiza biografija, autobiografija i pisama zasniva na pretpostavci da reči ili fraze imaju uniformno značenje za publiku“ (Turner, 1990: 129). Problem validacije posebno se usložnjava kada istraživači nisu iz kulture čije sadržaje proučavaju, što su lako uočili istraživači sadržaja kineske komunističke štampe. Uopšte uzev, u uporednim istraživanjima, dakle, baš u onima koja jedina obezbeđuju opštost saznanja, ovaj problem upotrebe pisanih izvora i drugih dokumenata je uvećan, pošto istraživač obično razume značenja jedne kulture bolje nego značenja druge.

Kvantitativno vs. kvalitativno

Berelson je 1952. u svojoj „klasičnoj“ definiciji vezao analizu sadržaja za upotrebu podataka u kvantitativnoj formi. Jedno pokolenje kasnije, naučnici poput C. Ragina tražiće ravnotežu između „kvantitativnih“ i „kvalitativnih“ metoda tako što će prednost prvih videti u mogućnosti testiranja više rivalskih hipoteza, a uporednu prednost drugih u njihovoj sposobnosti da modifikuju postojeće hipoteze i da sugerišu nova znanja (Ragin, 1989/1987). Kasnije će doći do omekšavanja stavova: priznaće se sposobnost postupaka koji koriste podatke u kvantitativnom obliku da pronađu *serendipities*, a takođe i tzv. kvalitativnih metoda da služe opovrgavanju hipoteza. (Mayring, P., 2000; Stemler, 2001) E. Qyen će u ovom smislu delom tačno ali i dosta jednostrano podsetiti da „D. Bertaux naglašava da se ne smeju pomešati procesi generisanja hipoteza i njihovog proveravanja. Naglasak koji uporedno istraživanje stavlja na ovo drugo je ubijanje sociološke mašte neophodne za ono prvo“ (Qyen, 1990: 13).

Kad je danas reč o primeni analize sadržaja, piše se i o njenom kvalitativnom obliku, gde ona deluje u kontekstu holističkog pristupa istraživanju društvenih pojava, odnosno „razumevanja značenja pojedinih pojava u kontekstu“. S. Branković smatra da, „slikovito govoreći, čisto kvalitativna je ona analiza sadržaja koja na medijske sadržaje i sadržaje dokumenta primenjuje logiku i metodologiju posmatranja“ (Branković, 2009: 132). Uopšte je vidljiv nedvosmislen pomak ka podeli istraživačkih postupaka na kvalitativne i kvantitativne. Dok su „u neko vreme minulo odavno“ L. Festinger i D. Katz smatrali da, uopšte uzev, postoje samo tri metoda za prikupljanje podataka za socijalna istraživanja (postavljanje pitanja ljudima; posmatranje ponašanje osoba, grupa ili organizacija i njihovih proizvoda; korišćenje postojeće građe prikupljene za neke druge ciljeve, a ne za vlastito istraživanje), (Festinger, Katz, 1953: 242), i da se oni razlikuju po svojim epistemološkim osobinama (Milić, 1978; V. Milić će kao četvrti izvor podataka uvesti primarno iskustvo sociologa), podela na kvalitativno i kvantitativno danas kao da prikriva sve druge podele između istraživačkih postupaka. Ona ponekad poprma i među-oblike, pa u tom smislu psiholog S. Fajgelj, slično Brankoviću, razlikuje „tri opšta istraživačka pristupa: kvantitativni, kvalitativni i mešoviti“ (Fajgelj, 2005: 117). Prema Fajgeljevima rečima, „prema ova tri pristupa se nazivaju istraživanja u

celini, pa i grupe istraživačkih nacrti i metoda. Podela na kvantitativna, kvalitativna i mešovita (hibridna) istraživanja je standardna u savremenim naukama o ponašanju i savremenim metodološkim udžbenicima. Ova podela je opštija od onih koje se baziraju na strukturi istraživanja, mestu ili metodama istraživanja, jer se odnosi na razlike u opštem epistemološkom pogledu od koga istraživač polazi. Zbog toga se kvantitativna i kvalitativna istraživanja razlikuju u svim fazama, od pregleda literature do pisanja zaključaka. Ipak, te razlike obično nisu velike i mnoga istraživanja obično samo teže ka jednom polu – kvantitativnom ili kvalitativnom, ali nijednom ne pripadaju u celini“ (*Ibid*).

Ovde se postavlja opštije pitanje da li između kvantitativnog i kvalitativnog pristupa postoje epistemološke razlike na planu ostvarivanja naučne objektivnosti, mogućnosti uopštavanja, ili sposobnosti bilo testiranja, ili generisanja, teorija?! Moglo bi se pomisliti da Fajgelj analizu sadržaja vezuje isključivo za kvantitativni pristup, pošto se, po njegovim rečima, za „kvalitativna istraživanja podrazumeva da se sprovode na *terenu*, tamo gde ispitanici žive. Kvalitativna istraživanja su, takođe, po definiciji, *eksplorativna*. Da bismo čuli šta ispitanici govore i da bismo izgradili svoje razumevanje na osnovu onoga što oni govore, ne možemo i ne smemo imati pretpostavke šta će oni reći“ (*Ibid*: 121). „Ili, drugim rečima, „*istraživač ne treba da se opredeli za kvalitativno istraživanje ako želi da generalizuje*. Kroz celu ovu knjigu se naglašavaju različiti aspekti kvalitativnih istraživanja koji ukazuju na to da ova istraživanja mogu da stvore dubok, detaljan i celovit uvid u pojedinačnu pojavu, ali da nisu *objektivna i generalizibilna*“ (*Ibid*: 127; kurziv S. F.) Sa ovim se mnogi pisci koji zagovaraju „kvalitativnu metodologiju“ ne bi složili (*Cf.* Bogdanović, Marija, 1993).

No, Fajgelja razrađen pristup analizi sadržaja izdvaja od mnogih drugih pisaca. U posebnom odeljku svoje knjige, naslovljenom sa *Analiza sadržaja – kvantitativna ili kvalitativna metoda*, Fajgelj piše da „analiza sadržaja nesumnjivo poseduje neka svojstva koja su generalno asocirana sa kvalitativnim metodama, kao što su bogati detalji, očuvanje više informacija o kontekstu i potencijal za razvoj novih teorija (kroz vezu sa utemeljenom teorijom)“ (*Ibid*: 370). Navedena ocena zasnovana je na metodološkoj argumentaciji: „kodiranje teksta, koje uključuje definiciju kategorija i pravila dodeljivanja jedinica analize u kategorije po mnogo čemu je kvalitativni proces. Tačnije rečeno, stvara se prostor za kvalitativni pristup saznanju. No, ako se kodiranje teksta obavlja automatski, pomoću računara, i na osnovu gotovih pojmovnih rečnika, stepen objektivnosti analize sadržaja može biti zavidan“ (*Ibid*).

Fajgelj će upozoriti da „postoji i analiza diskursa, kao i narativna analiza, koje je teško razlikovati od analize sadržaja. Svuda gde se radi o analizi i kodiranju tekstualnih podataka student će naći da se govori o analizi sadržaja.“ Njegovo zalaganje za kombinovanje kvalitativnog i kvantitativnog pristupa oprečno je Berelsonovom shvatanju, ali se nadovezuje na jednu drugu tradiciju metodološkog sagledavanja postupka o kojem je reč, koju je utemeljio P. Lazarsfeld još 1940. godine, u studiji „Radio i štampa“.

Kada su povodom šire primene računarskih programa u obradi podataka dobijenih analizom sadržaja P. Stone i saradnici afirmisali *General Inquirer*, oni su takođe, nasuprot Berelsonu, izričito tvrdili da analiza sadržaja ne mora da bude kvantitativna (Stone, Dunphy, Smith, Ogilvie, 1966: 11). R. Mayntz, K. Holm i R. Huebner dosta su odmereno ocenili da „nije apsolutno nužno da standardizovani metod analize sadržaja bude kvantifikacija. Kvalitativna analiza je potpuno prikladna za eksploratorne i deskriptivne ciljeve. Ipak, kao i u slučaju drugih istraživačkih tehnika, rezultati kvantitativne analize nisu samo precizniji (i po pravilu pouzdaniji), nego su kvantitativni rezultati posebno neophodni za testiranje hipoteza pri primeni analize sadržaja (Mayntz, Holm, Huebner, 1979: 146). O. Holsti je na svoj prepoznatljivo trezven način ocenio da se „klasići“ analize sadržaja (Lasswell, Lazarsfeld, Berelson, Sola Pool) nisu – u svom insistiranju da je samo “kvantitativan opis simboličkog opštenja solidna osnova za naučni uvid” – uopšte osvrtni na često izazovne kritičke opaske protivnika “apsolutne kvantifikacije”, mada argumenti ovih kritičara – da “objektivnost pobrkana sa kvantifikacijom” govori samo o “nezrelosti nauke” – nisu bili ni prijatni a ni lako zanemarljivi“ (Holsti, 1969: 18).

S. Fajgelj je zapazio da „oni koji analizu sadržaja vide kao kvalitativnu analizu i od nje očekuju empatiju i dubinsko razumevanje, nalaze da se kodiranjem i statističkom analizom kodova gube osnovni kvaliteti metode, i da je takav postupak, u osnovi, redukcionistički. Kao glavni argument oni navode da kroz kodiranje mogu da iščeznu ironija, sarkazam, cinizam, aluzije i drugi konteksti koji nekoj reči ili rečenici daju sasvim drugi smisao, a koje nedovoljno izvežbani koder nije zapazio. Takođe, u političkim govorima i drugim komunikacijama mogu stvarne teme da budu sasvim skrivene ili vrlo posredno prisutne, tako da se može desiti da kategorije koje opisuju tu temu budu prazne“ (Fajgelj, 2005: 378). Kako bi primetio S. Grubačić, „uz ovo se neprekidno razvija i umeće „pisanja između redova“. Leo Štraus je na primerima najstarijih dela ponovo otkrio tajnu veštinu tumačenja koja ispituje istinu ne vređajući otvoreno javno mnjenje. Ovo „zaobilazno pisanje“, ovaj *ductus obliquus* je pravi dragulj potiskivane i, neprekidno oživljavane, umetnosti indirektnog“ (Grubačić, 2006: 83). S druge strane, kada ne bi postojala razlika između *sensus litteralis* i *sensus allegoricus*, sociološko istraživanje političkih a i nekih drugih sadržaja bilo bi istovremeno olakšano i onemogućeno da pruži pročišćenije zadovoljstvo istraživaču.

Postupak primene analize sadržaja

N. Havelka, B. Kuzmanović i D. Popadić pišu, slično, svojedobno, C. Moseru, da „analiza sadržaja ima mnogo sličnosti sa drugim tehnikama strukturiranja nekog nestrukturisanog materijala, kao što su analiza pitanja otvorenog tipa u upitnicima, ili tehnike strukturisanog posmatranja; ove postupke mogli bismo i tretirati kao specifične slučajeve analize sadržaja. Postupak je u svim ovim slučajevima u principu isti: materijal se analizira tako što se iz njega izdvajaju elementi, manje celine, koje se onda kodiraju, svrstavaju u unapred pripremljene kategorije. (...)

postupak kodiranja odgovora ispitanika na otvorenim pitanjima u upitniku može se uzeti i kao primer analize sadržaja“ (Havelka, Kuzmanović, Popadić, 1998: 241). Pomenuti pisci naglašavaju ulogu teorije, ali preciziraju i druge probleme metoda vezane za primenu postupka o kojem je reč. Ilustrujući primerima iz analize knjiga za decu oni razlikuju određivanje populacije saopštenja, formiranje uzorka saopštenja i određivanje jedinica analize. Ističu da veličina jedinica analize uveliko varira, a da se posebni problemi pojavljuju kada se kao jedinica analize, što je, razumljivo, čest slučaj, uzme reč. Prema njihovom mišljenju, „mogućnosti analize tada su veoma ograničene“, jer je „problem sa analiziranjem reči što se pojavljivanju jedne reči ne može uvek pripisati ista poruka“ (*Ibid*: 243). Kako pomenuti autori navode, „zbog ovakvih problema, uobičajenija jedinica analize je *iskaz*. Iskaz ne mora uvek da se poklopi sa rečenicom.“ Shvatljivo je da kao jedinica analize može da se javi i tema, sadržana u celom paragrafu ili i u celom tekstu, a da se jedinice analize stvaraju i postupkom klasifikacije sadržaja koje nose knjige, filmovi, pesme, vicevi, slike, oglasi itd. Sledeći istraživačko-tehnički problem pri primeni analize sadržaja Havelka, Kuzmanović i Popadić vide u određivanju kategorija, naglašavajući značaj tzv. „jedinica konteksta“, kao „maksimalnih jedinica sadržaja iz kojih se zaključuje o karakteristikama jedinice analize. Ako je jedinica analize reč, onda se najčešće jedinica konteksta poklapa sa jedinicom analize, tj. sama reč otkriva svoje značenje (što nije uvek slučaj; nekada tek iz šireg konteksta možemo uočiti da je reč upotrebljena u ironičnom značenju). Češći je, međutim, slučaj da jedinica konteksta obuhvata šire tematske celine ili ceo tekst, što znači da smisao pojedinih iskaza, ili karakteristike neke ličnosti, treba izvesti tek iz šireg konteksta, nekada iz celine priče“ (*Ibid*: 244). Postupak kvantifikacije, koji sledi klasifikaciji, može da se usredsredi na utvrđivanje frekvencija, ali i na merenje veličine jedinica analize, („preko broja stubaca, ili kvantifikovati *značaj*, preko strane na kojoj su objavljeni, veličine naslova, postojanja ilustracije i sl“), kao što je to činio S. Gredelj u svom istraživanju pisanja novina „Borbe“ i „Politike“. Kada se analiziraju sadržaji elektronskih medija, po pravilu se meri trajanje njihovog emitovanja, ali i nekih drugih momenata, poput mesta u tematskom rasporedu emisije, praćenosti neposrednim uključivanjem slike ili tona sa lica mesta i sličnim.

Izračunavanje indeksa predstavlja naredni korak u analizi sadržaja. Ovde svakako vredi pomenuti samostalno stvaranje indeksa koje je izvela Milica Bogdanović u svom diplomskom radu (Bogdanović, Milica, 2004). On ponekad biva praćen korelacijama, klaster analizom ili faktorskom analizom.

Razlikujući pojedine etape u primeni analize sadržaja, R. Mayntz i njeni saradnici naglasak stavljaju na teorijsku pripremu i na razvijanje hipoteza. Prema njihovom mišljenju, pri smisaonoj primeni analize sadržaja preduslov za njene naredne korake je najveća moguća preciznost u formulisanju ključne hipoteze ili hipoteza (Mayntz, Holm, Huebner, 1979: 149). Potom se kao istraživački zadatak javlja određivanje relevantnih podataka, s obzirom da mora biti jasno iz koje populacije će se obezbediti relevantni podaci. Ovi autori pišu o mogućnostima analize sadržaja da istražuje izvesne procese promene kroz duža vremenska

razdoblja na osnovu postojećih podataka, podsećajući na Sorokinov poduhvat o kojem je u prethodnom napisu bilo reči. Kada je reč o pitanjima uzorkovanja, oni upozoravaju da je u praksi primena slučajnog uzorka često suviše skupa i dugotrajna i da se zbog toga se neretko koristi multietapni proces izbora. Primer koji daju obuhvata, prvo, izbor relevantnih novina, potom izbor uzorka brojeva u ovim novinama, pri čemu se vreme koristi kao kriterijum, a zatim izbor tematski relevantnih članaka u ovim brojevima. Prema njihovom osnovanom mišljenju, posebno se mora imati u vidu faktor vremena koji može da se javi kao sistematska greška, bilo da je reč o razlikama između pojedinih godina, meseci ili dana u nedelji.

Kao naredni korak u primeni analize sadržaja Mayntz, Holm i Huebner vide operacionalizaciju varijabli kroz sledeća dva međusobno tesno povezana postupka: određivanja jedinica analize koje sadrže relevantan sadržaj, i razvoj sistema kategorija pomoću kojih će taj sadržaj biti klasifikovan. Kao i naši prethodno navođeni psiholozi, i ovi pisci ukazuju na značaj izbora jedinica analize i razvoja sistema kategorija za analizu sadržaja, pri čemu ovi poslednji treba da uspostave stvarnu vezu između varijabli u hipotezama i jedinica jezika. Drugim rečima, sistem kategorija mora se tako razviti da omogući merenje koje dopušta poređenja između različitih delova teksta. Potom slede enumeracija, stvaranje indeksa i testiranje hipoteza, uz eventualnu primenu statističkih postupaka kakav je test značajnosti.

Pozivajući se na Bernarda i Ryana, kao i na Rosnova i Rosenthala, S. Fajgelj kao osnovna pitanja analize sadržaja izdvaja uzorkovanje i kodiranje, kao i pitanje pouzdanosti kodera, odnosno njihovog slaganja. Prema Fajgeljevoj oceni, „negde u tim okvirima treba tražiti osnovne probleme i kritične tačke ove metode“ (Fajgelj, 2005: 374). Ovaj naš pisac znatnu pažnju posvećuje analiziranju podataka. Prema njegovim rečima, „testiranje hipoteza se može vršiti sa svim raspoloživim alatima – hi-kvadrat testom, t-testom, diskriminacionom analizom, analizom varijanse, sve do modela strukturalnih jednačina“ (*Ibid*: 378). Fajgelj više od svih naših drugih autora piše o primeni računara u analizi teksta, potanko opisujući one koji su usmereni ka podacima u kvantitativnoj odnosno u kvalitativnoj formi. Zanimljivo je i njegovo podsećanje na U. Flicka koji je nabrojao četrnaest procedura kvalitativne analize koje mogu da se obavje uz pomoć računara: pravljenje terenskih zabeleški, transkripcija, uređivanje, kodiranje, memorisanje i čitanje podataka, pretraživanje i pristup podacima, povezivanje jedinica analize, pisanje memoa, analiza sadržaja, prikazivanje podataka, provera i zaključci, gradnja teorije, izrada grafičkih prikaza i pisanje izveštaja.

Donekle je neobično Fajgeljevo mišljenje da je „u kvalitativnim istraživanjima kodiranje samo po sebi analiza podataka. Zato se takvo kodiranje naziva *heurističko* kodiranje“ (*Ibid*: 382). S druge strane, on je u pravu kada tvrdi da se „u kvalitativnom kodiranju kao prototip može uzeti utemeljena teorija. Važna osobina utemeljene teorije, kao i kvalitativnog kodiranja uopšte, je iterativnost i rekursivnost. Podaci se kodiraju, proveravaju, rekodiraju, a kategorije se menjaju i prilagođavaju“ (*Ibid*). Fajgelj opravdano tvrdi da je ova iterativnost zajednička

celom naučnom saznanju, a ne samo kvalitativnim metodima. A kada je reč o upotrebi računara pri primeni analize sadržaja, nesporno je da oni, uz funkcije koje je nabrojao Flick, „mogu da veoma brzo pretražuju sadržaje, da kombinuju podatke na najrazličitije načine, da izračunavaju brojne indekse i testiraju njihovu upotrebljivost međusobno ih povezujući i korelirajući ih sa van-sadržinskim varijablama“ (Havelka, Kuzmanović, Popadić, 1998: 251). S druge strane, raširenost primene nekog postupka zavisi ne samo od njegovih saznajnih dometa, nego i od činilaca koji potiču ili iz šireg društvenog okruženja ili iz naučne zajednice. Stoga se ocena pomenutih autora da „zbog svega toga, mnogi analizu sadržaja smatraju jednom od najperspektivnijih istraživačkih tehnika“ (*ibid*), ma koliko bila zasnovana na stvarnim mogućnostima primene samog postupka, teško može prihvatiti bez ozbiljne rezerve.

Računari kao nedovoljno iskorišćena mogućnost i uporedna istraživanja

Na doprinos računara razvoju analize sadržaja više se računalo u vreme afirmisanja *General Inquirer*a, nego danas, i to s dobrim razlogom: Hladni rat je tražio analizu sadržaja, dok sadašnja trijumfalistička atmosfera ne zahteva ovakav pristup istraživanju ideologije. Pobednicima nisu potrebna opravdanja.

H. Lasswell je u svom predgovoru za zbornik Stonea i saradnika ukazao na neophodnost potrage za procedurama koje će omogućiti racionalne izbore između eksplanatornih koncepata koji se međusobno nadmeću. U ovom kontekstu pojava kompjutera je sagledana kao „novi početak“ analize sadržaja. Lasswell je primetio da su računari već unapredili procesiranje teksta, a da se očekuje da se to u dogledno vreme postigne i sa skeniranjem teksta (Lasswell, 1966: VII-X). Istom prilikom su Stone, Dunphy, Smith i Ogilvie u uvodu za pomenuti zbornik naglasili da „kroz ovu knjigu naglašavamo da su kompjuteri samo pomoć i da ne zamenjuju ljudsko nastojanje“ (Stone, Dunphy, Smith i Ogilvie, 1966: XI). Oni su podsetili da su „verbalni podaci obično bogati i da variraju, reflektujući ideje, stavove i stilove delom jedinstvene a delom proizašle iz posebnih kulturnih miljea“ (*Ibid*: 4). Ključno pitanje bilo je: kako beskonačnu raznovrsnost reči, fraza, rečenica i stilova upotrebiti kao izvor za stabilne, naučne zaključke?! Namera pomenutih istraživača bila je da uz pomoć *General Inquirer*a sačine takav sistem analize sadržaja kojim se preko doprinosa kompjutera procedurama analize sadržaja intuitivne procene preobražavaju u eksplicitna pravila. Autorima je bilo jasno da „analiza sadržaja uključuje interakciju dva procesa: specifikaciju karakteristika sadržaja koje se mere i primenu pravila za identifikovanje i snimanje karakteristika kada se one pojave u podacima. Kategorije u kojima je sadržaj kodiran široko variraju od jednog do drugog istraživanja i zavise od istraživačeve teorije i prirode njegovih podataka.“ (*Ibid*:7) Ili, kako bi to formulisao Berelson, analiza sadržaja opstaje ili pada zbog svojih kategorija. Posebna istraživanja plodonosna su do mere do koje su kategorije jasno formulisane i dobro prilagođene problemu i sadržaju (Berelson, 1952: 147).

Autori su u ovom pogledu ukazali na ograničenja na Berelsonov način shvaćenog utvrđivanja frekvencija. Razumljivo, oni su pošli od toga da reči unutar

kategorije mogu da ukažu koliko je kategorija prisutna u analiziranom sadržaju. S druge strane, kao i socijalni psiholozi koji su jedno pokolenje ranije razvijali instrumente za merenje intenziteta stavova, pomenuti pisci želeli su da proste sledove intenziteta pretvore u skale jednakih intervala. Autori su upozoravali na modifikaciju jednostavnih frekvencija koja se ticala distribucija. Bilo im je jasno da neki dokument može da ima vrlo visoku frekvenciju neke posebne kategorije, a da to potiče iz toga što je ona usredsređena u jednoj sekciji dokumenta. Ako uzorkovanje ispusti ovu sekciju, kategorija će pokazati vrlo nisku frekvenciju. Autori su smatrali da su, uzete zajedno, ove modifikacije profinile merenje frekvencija (Stone, Dunphy, Smith i Ogilvie, 1966: 34).

Poduhvat grupe naučnika okupljenih oko *General Inquirer* otvorio je i pitanje značaja analize konteksta pri primeni analize sadržaja; kod nas se ovim pitanjem bave Fajgelj i Branković. Stone i saradnici naglašavali su značaj razlikovanja jedinica analize i jedinica konteksta, kao i neophodnost specifikacije njihovih graničnih stanja. Jedinice konteksta ulazile su u skor kontingencije: pre nego što bi se izračunavalo naporedno javljanje dve kategorije, bilo je potrebno odrediti maksimalno dopuštenu distancu između kategorija, tj. utvrditi da li se radi o distanci od tri, pet ili većeg broja reči. Kada je R. Merton u svojoj disertaciji ispitivao britansko Kraljevsko naučno društvo, on je klasifikovao stavke u tri grupe: na one neposredno povezane sa tekućim socioekonomskim potrebama, zatim na one koje su imale praktične implikacije kojih autori nisu bili izričito svesni, i napokon na one koje su predstavljale čistu nauku, bez bilo kakve posebne socio-ekonomske primene.

Računari nisu oslobodili unos podataka njegovog rutinskog karaktera. Kao što je primetio Stone, analiza sadržaja obično zahteva obučene i senzitivne kodere, odnosno, upravo ljude koji će uskoro postati umorni zbog repetitivne, rutinske prirode tog posla (*Ibid*: 62). Prema njegovim rečima, *General Inquirer* treba tretirati kao energičnog, kompulzivnog i glupog službenika koji je obučen u mehanici analize sadržaja (*Ibid*: 68).

Kada je bila reč o konstrukciji kategorija, sastavljači zbornika pošli su od toga da se analiza sadržaja sastoji se od jednog broja jezičkih znakova (reči, idioma, fraza itd) koji zajedno predstavljaju varijablu u istraživačevoj teoriji. Rečnik analize sadržaja je konkretna predstava istraživačeve teorije u njenom odnosu prema verbalnim podacima (*Ibid*: 135; glavni autor ovog poglavlja bio je Dunphy). Idealno posmatrano, „rečnik je konstruisan za testiranje više teorija. Jezički relevantne varijable u ovim teorijama su jasno specifikovane u pojmovima kategorija sadržaja, i (ponovo idealno) pretpostavljeni odnosi između varijabli takođe su specifikovani.“ (*Ibid*:139) Autori primećuju da je u Harvard III Dictionary sociologija bolje oformila set kategorija za klasifikovanje uloga, objekata i kulturnih artefakata nego psihologija. S druge strane, psihologija je u istom rečniku predstavila bolje definisane kategorije za dinamičke procese.

Široko uvođenje računara u primenu analize sadržaja nije moglo da sam postupak rastereti od mnogih problema koji podsećaju na one s kojima se sreću posmatrača pri terenskom radu. Istraživači koji primenjuju analizu sadržaja, kao ni

posmatrači na terenu, nemaju kontrolu nad istraživanim ponašanjem. Mnoge spoljne varijable sa značajnim uticajem mogu se procenjivati samo pomoću vrlo opštih ideja i mera. Nedostaje fizička kao i statistička kontrola mnogih značajnih nezavisnih varijabli.

S druge strane, za razliku od posmatranja, pri primeni analize sadržaja koristi se verbalno ponašanje prikupljeno na sistematski efikasan način. Pitanje uzorkovanja teško je rešivo: često je lakše analizirati celu populaciju nego uzorak. Čak i kad je nedvosmisleno definisana populacija, teško je postići reprezentativan uzorak. Stoga se neretko koriste postupci inače karakteristični za studije slučajaja (*Ibid*: 242).

U ono vreme mladi metodolog K. Krippendorff, koji je upravo odbranio disertaciju o analizi sadržaja, prišao je problematici primene postupka iz šireg okvira koji je uključivao 1. izvor 2. tekst 3. analitičara i 4. replikabilnu i validnu proceduru zaključivanja koja preobražava tekst u notacije (Krippendorff, 1969: 69-70). Ključ Krippendorffove ideje bio je da se preko ovakvog raščlanjivanja može stići do naučnog saznanja o stanju i svojstvima izvora poruka (tj. predmeta analize sadržaja). U vezi sa primenom posmatranog postupka, Krippendorff je video četiri značajna pitanja, koja u sažetom obliku izgledaju ovako: 1. šta je struktura informacije koja omogućuje analitičaru da pravi zaključke o njenom izvoru? 2. kako se može doći do ovih informacija i koji su kriteriji procene njihove validnosti? 3. kako se informacija može operacionalizovati, na primer da se predstavi u algoritamskom obliku? i 4. koja evidencija uspostavlja validnost *uspeha* analitičkog procesa poruke kao celine (*Ibid*: 71). Odgovor na prvo od predloženih pitanja po Krippendorffovom mišljenju jeste preduslov za svaki dalji postupak. Razumljivo, najvažniji preduslov za analitički uspeh jeste da analizirani deo teksta predstavlja relevantne karakteristike celog istraživanog teksta. Kripendorf ovaj preduslov naziva operacionalnom adekvatnošću. Na žalost, u istraživačkoj praksi često se u analizu uzima irelevantan ili beznačajan deo teksta, ili, pak, onaj koji je relevantan i značajan, ali koji je teško transkribovati u svetlu sistematske teorije.

Kripendorf uz operacionalnu adekvatnost izdvaja i proceduralnu adekvatnost, odnosno usklađenost analitičke procedure sa posebnim izvorom. U konkretnoj istraživačkoj situaciji često je teško odrediti šta je u ovom smislu značajno. Proceduralna adekvatnost bi u svakom slučaju značila da je analitički konstrukt homomorfička predstava značajnih karakteristika izvora građe.

Kripendorf već u ovom svom ranom radu postavlja stroge zahteve analizi sadržaja, sve u nastojanju da je epistemološki pojača. On vrlo odlučno traži da u analizu budu uključene, ako su dostupne, informacije o identitetu komunikatora, stanju svake komponente izvora, sredstvima transmisije, ograničenjima prethodnih interakcija i osnovnim pravilima sistema, mehanizmima kontrole i regulisanja moći, hijerarhijskoj strukturi i količini znanja dostupnoj komunikatorima (*Ibid*: 101). Drugim rečima, on želi da pojača saznajne domete primene analize sadržaja preko uključivanja u istraživanje i onoga o čemu sam tekst ne govori. Prema njegovim rečima, „mnogo od našeg bavljenja sadržajem poruka jeste otkrivanje nejasnog, zaključivanje šta je skriveno, dobijanje informacija o onome što ne može biti viđeno,

i stvaranje poruka od signala koji ostaju signali za druge“ (*Ibid*: 106). Najsazetije rečeno, „analitičar mora biti sofisticiraniji od izvora poruke koju analizira“.

Naše vreme kao da je donelo manje korišćenja velikih mogućnosti koje pružaju računari u primeni analize sadržaja, o čemu je u svojoj knjizi opširno pisao Fajgelj, a više otvorenosti ka različitim izvorima građe koja se, u Krippendorfovom maniru, sve ređe naziva sadržajem, a sve češće porukama. Već i ovaj terminološki pomak upućuje na promenjenu ulogu analize sadržaja, koja se, i inače postepeno potiskivana od drugih istraživačkih postupaka, sve manje koristi za snaženje preovlađujuće društveno-integrativne misli, a sve više u praktično-tehničke, često i u konkretno marketinške, svrhe. Otvorenost ka primeni vizuelnih sadržaja bila je ispoljena i ranije, kod Lazarsfelda u analizi filmova, a kod G. Batesona i M. Mead u proučavanju karaktera stanovnika ostrva Bali preko fotografija. (Batesona, Mead, 1942). U novije vreme M. Emmision i P. Smith naglašavaju sve veće korišćenje slika, filmova, fotografija i vizuelnih materijala stvorenih na kompjuterima u sociologiji i antropologiji. Pomenuti pisci dosta detaljno razmatraju odnos posmatranja, eksperimenta i analize sadržaja u interpretaciji vizuelnih podataka (Emmision, Smith, 2000).

Détente s početka sedamdesetih godina dvadesetog veka usmerio je i analizu sadržaja, kao i druge postupke, ka proučavanjima same sociologije, u kojoj ublažavanje realne društvene krize gotovo redovno da dovodi do krize u samorazumevanju ove nauke. Naučnici poput D. Championa i M. Morrisa izveli su analizu sadržaja prikaza objavljenih u *American Sociological Review*, *Social Forces* i *American Journal of Sociology* preko sistematskog uzorka u vremenskom okviru od dvadeset godina. Njih je zanimala afektivna priroda kritike (odnosno smer prikaza), tip kritike i regionalni raspored pisaca prikaza. Razumljivo, s obzirom na uobičajeni teret kolegijalnosti, preko dve trećine prikaza izražavalo je pozitivan stav prema knjigama na koje su se odnosili. Opadanje podzastupljenosti pisaca sa juga SAD bilo je uočeno u sva tri časopisa, uz zanimljive varijacije u koje se ovde ne može ulaziti (Champion, Morris, 1973). Poduhvat pomenutih autora predstavlja svojevrsno nadovezivanje na mnogo stariju studiju E. Shanas, koja je svojevremeno izvršila detaljnu analizu sadržaja članaka objavljenih u *American Journal of Sociology* (Shanas, 1945).

Analiza sadržaja je pokušavala da se osloni na vlastito naučno nasleđe. U prethodnom tekstu bio je pomenut poduhvat H. Lasswella i njegovih saradnika koji su 1951. godine pokušali da preko analize sadržaja objasne društvene promene u svetu između 1890. i 1950. godine. U tradiciji knjiga koje su uredili sam Lasswell, D. Lerner i G. Schueller (Lasswell, 1951). O. Holsti je u saradnji sa kolegama i pod supervizijom R. B. Balesa sa *Harvard Laboratory of Social Relations* pokušao da istraži složene sovjetsko-kineske odnose preko analize sadržaja. Na planu uzorkovanja, opredelio se za situacije na primeru kojih je na najjači način mogla da bude testirana njegova opšta hipoteza. Ova pretpostavka je sadržala tvrdnju da će kineski i sovjetski odnosi prema „SAD težiti da budu slični u razdobljima visokog međublokovskog sukoba, dok će za vreme razdoblja smanjivanja tenzija, stavovi (ove dve zemlje – prim. V.I.) prema američkoj politici divergirati“ (Holsti, 1966:

347). Holsti je u skladu sa ovim izabrao sedam posebno delikatnih situacija za proučavanje kinesko-sovjetskih odnosa preko analize sadržaja: početak Korejskog rata 1950, Hruščovljevu posetu SAD 1959, invaziju Kube 1961, najintenzivniji period kubanske raketne krize 1962. godine, period razrešavanja raketne krize 1962, potpisivanje sporazuma o zabrani nuklearnih proba između SAD, SSSR i Velike Britanije 1963. i odluku SAD da se bombarduje Severni Vijetnam 1965. godine. Mada je, po Holstijevim rečima, to što su komunistički lideri koristili alegorije, indirektno napade i obskuran žargon stvaralo ekstremnu teškoću, analizirani dokumenti su snažno podržali hipotezu (*Ibid*: 350).

O još otvorenijem nastojanju J. Z. Namenwirtha i T. Brewera da se oslone na nasleđe Lasswella i Lerneru pri proučavanju međunarodnih odnosa putem analize sadržaja uvodnika vodećih svetskih novina bilo je reči u prethodnom tekstu. Istraživanja poput Lasswellovih i Holstijevih otvorila su pitanje mogućnosti povezivanja analize sadržaja sa uporednim istraživanjima, što je samo konkretizacija epistemološkog pitanja mogućnosti posmatranog postupka da posluži na planu postizanja opštih znanja. Ovdje će biti samo pomenuto par uporednih istraživanja koja se izdvajaju zanimljivošću svojih tema. D. Cartwright pominje dve studije u kojima se poredi Nemačka i SAD (Cartwright, 1953). U jednoj je H. Lewin napravio uporedivu kategorizaciju literature *Hitlerjugenda* i *Boy Scouts*, posmatrajući njihove ciljeve i opravdavanja tih ciljeva. U drugoj su D. McGranahan i I. Wayne poredili glavne teme najpopularnijih drama prikazivanih u Nemačkoj i SAD u godinama 1927. i 1910. Prema Cartwrightovom zapažanju, u obe studije pronađene su značajne razlike između dve zemlje koje su činile uporedni okvir za primenu analize sadržaja.

Cartwright primećuje da „kao po pravilu analitičar sadržaja nije zainteresovan niti ograničava svoje zaključke ili nalaze striktno na aktuelno analizirani sadržaj. Skoro uvek on preduzima specifičnu analizu s namerom da otkrije nešto o opštijem univerzumu podataka nego samo o simboličkim materijalima (proizvedenim u izvesnom mestu i vremenu) kojima se bavi. Međutim, uopštavanja iz ograničenog skupa podataka prema inkluzivnijem univerzumu ne mogu se legitimno praviti osim ukoliko dođe do sticaja izvesnih uslova i nekih primenjivanih procedura“ (*Ibid*: 449). Ovdje su moguća dva tipa zaključaka. Jedan od njih počiva na pretpostavci da su analizirani materijali reprezentativan uzorak nekih specifikovanih aktuelnih ili potencijalnih materijala. Drugi tip zaključaka zasniva se na pretpostavci da su „otkriveni“ odnosi između izvesnih stanja i izvesnih posledica univerzalno istiniti.

Ovdje se ponovo javlja strategijsko pitanje povezivanja primene konkretnog istraživačkog postupka sa uporednim istraživanjem, koje jedino omogućuje uopštavanje zaključaka. V. Ferrari piše o pokušaju W. Evana da primenom analize sadržaja izvede zasnivanje sociologije prava u najopštijem iskustvenom okviru. Prema Ferrarijevim rečima, „saglasno Evanu, analiza sadržaja zakona koji postoje u različitim zemljama dopušta nam da konstruišemo zajedničke indikatore koji izražavaju tradicionalna područja prava koja bi mogla da se iskustveno upoređuju. On pokušava da definiše „privatno pravo“, „korporacijsko pravo“, „radno pravo“, „nasledno pravo“, „poresko pravo“, „porodično pravo“ i „krivično pravo“. (Ferrari,

1990; Evan, 1984: 52). U ovakvim iskustvenim okvirima moguće je kombinovati primenu analize sadržaja sa multivarijantnom analizom i sa uporednim istraživanjima. Što se tiče prvog rešenja, Fajgelj piše da se „nakon obavljenog kodiranja (klasifikacije), dobijeni podaci, razvrstani u matricu podataka, mogu se analizirati kvantitativno u svakom pogledu. Postoje brojni primeri primene najnaprednijih statističkih tehnika u cilju analize matrice podataka iz analize sadržaja: klaster analize, faktorske analize, multivarijantne analize varijanse, diskriminacione analize, višestruke regresione analize, modela strukturalnih jednačina, loglinearnih modela itd. o primeni univarijantne i bivarijantne statistike ne treba ni govoriti: od hi-kvadrat testa, t-testa, ANOVE do linearne i rang klasifikacije (Fajgelj, 2005: 370). Prema Fajgeljevima rečima, „najpoznatiji pregled naziva se *konkordancijom*. Konkordanca je spisak reči sa kontekstom u kome se reč javlja. Obično se uz svaku reč navodi referenca u tekstu gde se reč nalazi, kao i druge eventualne oznake reči (npr. glagol, imenica, pridev).“ (*Ibid*_371). Naime, „postoje dva formata konkordanci s obzirom na način prikazivanja konteksta: KWIC i KWOC“ (*Ibid*). U KWIC-u ključne reči su prikazane u kontekstu u kojem se javljaju praćene brojem strane, a u KWOC-u se reč daje u zaglavlju, a ispod nje se navode svi konteksti u kojima se ta reč pojavljuje (*Ibid*: 372).

Uza sve napred izneto, treba reći da se računari čak i danas koriste neshvatljivo malo pri primeni analize sadržaja. Teško je osetiti se sećanju na Galilejeve kolege koje su odbile da koriste teleskop koji je on konstruisao i time sebe lišile mogućnosti da posmatraju Jupiterove mesece.

Nesporo je i epistemološki neopravdano, mada psihološki razumljivo, da je malo istraživača koji eksplicitno traže opovrgavajuće slučajeve za svoje posebne hipoteze (Sjoberg, Nett, 1968: 340). U ovom pogledu se kao primer preovlađujućeg trenda može navesti istraživanje koje je izveo R. Turner preko poređenja službenih biografija poslovnih ljudi iz korporacija u Britaniji i u SAD. Hipoteza koja je vodila istraživanje bila je da će dominantna ideologija pokretljivosti naći izraz u biografijama uspešnih ljudi u dve zemlje. Istrajavanju hipoteze pogodovala je okolnost da su same konotacije istih termina u ovim zemljama različite. Stoga Turner koristi proceduru validacije nacionalnih panela, dobro poznatu u socijalnoj psihologiji. On prvo traži magazine sa masovnom cirkulacijom priča o uspešnim ljudima, a potom zapaža da su „priče o uspehu“ još uvek deo američkog novinarstva, ali da su, ako se izuzmu priče o sportistima, takve biografije upadljivo odsutne iz britanskih časopisa. Turner prvo analizira 10 tema u biografijama, vezanih za vitalne podatke, roditeljstvo, obrazovanje, radnu istoriju, aktivnosti u javnoj sferi, lične kvalitete, korišćenje dokolice itd. Turner koristi reči kao osnovne jedinice analize, pri čemu je svrstan da se ne može se očekivati da će istraživač korektno pripisati sve konotacije u britanskim odnosno u američkim biografijama. Da bi povećao objektivnost istraživanja, Turner je napravio dva panela za „sudije“ izabrane iz britanskog i američkog biznisa i industrije. Ove „sudije“ trebalo je da odgovore na 56 pitanja; u analizi su korišćeni izrazi kod kojih je postignuto najmanje 60% slaganja između „sudija“. Vidljivo je da je Turner ovde primenio metodsko rešenje za koje se zalagao I. de Sola Pool (Pool, 1970: 148). Zaključak istraživanja bio je da

britanske poslovne biografije pokazuju veći ambigvitet, dok američke više idu u jednom smeru, odnosno da britanska kultura i socijalna struktura favorizuju uzlaznu pokretljivost pomoću sponzorstva, dok američka kultura i socijalna struktura favorizuju takmičenje u jednoj otvorenoj borbi (Turner, 1990: 145). Bez obzira na proceduru validacije u koju su bile uključene „sudije“, ostaje utisak da je polazna hipoteza teško mogla biti opovrgnuta primenom analize sadržaja na ovaj način. Turner, inače, analizu sadržaja shvata kao skup metoda koji se kreće od široko intuitivnih do rigorozno kvantitativnih postupaka; prema njegovom uvidu, većina praktičara naginje ovim potonjima. Kao ključni problem pri primeni postupka Turner izdvaja uzorkovanje, zapažajući da „intuitivniji metodi analize sadržaja“ imaju problem sa reproducibilnošću, a rigorozniji podrazumevaju donošenje teških odluka o adekvatnoj podeli sadržaja komunikacije na jedinice analize i jedinice klasifikacije. U prilog analizi sadržaja Turner iznosi da je ona nenametljiva, da zahvata i ono što se ne može neposredno posmatrati, da može da otkriva značenja i na individualnom i na kolektivnom nivou, kao i da su rigorozniji oblici analize sadržaja potvrdili svoju reproducibilnost i falsifikabilnost (*Ibid*: 147).

Najznačajniji pojedinačni primer analize sadržaja (ako iz nje izuzmemo Weberov način proučavanja protestantskih katehizisa) do danas je ostao Sorokinov po mnogo čemu izvoran i neprevaziđen pokušaja proučavanja istorije celokupne zapadne kulture. Kao izvor interpretacije poslužiće tumačenje V. Milića (Milić, 1986).

Rezultati ovog istraživanja u mnogo čemu su zasnovani na kolektivnom istraživačkom poduhvatu; prema Milićevoj proceni, „verovatno istraživačka organizacija nije stvorena pre početka 30-tih godina, a bar glavni poslovi na prikupljanju i sređivanju izvornih podataka morali su biti završeni do kraja 1935, jer se inače prve tri knjige u kojima su oni obrađeni ne bi mogle pojaviti dve godine kasnije.“ Većinu saradnika činili su ruski emigranti, ali nipošto samo oni. Jedan od saradnika imao je pomoćni kontrolni zadatak da na manjem uzorku slikarskih i vajarskih dela proveri adekvatnost njihovog razvrstavanja; on je bio lociran u Pragu (Milić, 1986:283). „Drugi je“, kako piše Milić, „bio R. K. Merton, koji je zajedno s Boldirevim stvarao statističku evidenciju o naučnim otkrićima i tehnološkim pronalascima. Merton je aktivno saradivao i u metodološkim predradnjama u ovoj oblasti“ (*Ibid*). Na osnovu vlastite cikličke teorije društvenog razvoja, koja je razlikovala razdoblja prevlasti tri tipa kulture (ideacionalne, senzualističke i idealističke), Sorokin je sa saradnicima preduzeo „iskustveno proveravanje teze o zavisnosti tipa ličnosti od kulture (koje je bilo) izvedeno je pomoću statističkih podataka o karakterološkim osobinama istorijskih ličnosti od 10. veka pr. n. e. do sredine XIX stoleća, koje su uključene u Britansku enciklopediju, a zatim posebno rimskih papa i vladara nekih evropskih zemalja“ (Milić, 1986: 291). „Predmet posebnog proučavanja bila su kretanja prirodnonaučnih otkrića i tehničkih izuma, a ono je izvedeno s osnovnim ciljem da se provere pretpostavke o različitom uticaju (pomenutih – V. I.) osnovnih tipova znanja“ (*Ibid*: 304). Prema Milićevoj opštoj oceni, „Sorokinov uticaj u sociologiji saznanja uglavnom je ograničen na istraživačko-tehničku stranu njegovog metoda, dok se saznanjoteorijsko zasnivanje

metoda najčešće ne prihvata, pa čak ni ne razmatra“ (*Ibid*: 313). Sorokinov perspektivni doprinos primeni analize sadržaja gotovo da se ne može dovoljno visoko oceniti, nezavisno od konkretnih istraživačkih promašaja i primene nedovoljno razrađene sadržinski jednostrane teorije. Ovaj sociolog je sa svojim saradnicima preko analize sadržaja primenio kvantifikaciju u proveravanju filozofije istorije. Prema Milićevoj oceni, „Sorokin kao da je hteo da u induktivnom proveravanju svojih teorijskih pretpostavki na vrlo raznovrsnoj građi o kulturi i društvenom životu u rasponu od dva i po hiljadugodišta ispita istraživačke mogućnosti istorijsko-statističkog pristupa. Ni u jednom ranijem a ni kasnijem naučnom istraživanju u sociologiji, statistika nije primenjena na tako raznovrsnu iskustvenu građu i u toliko širokom vremenskom rasponu“ (*Ibid*: 321). Na planu konkretnog istraživačko-tehničkog razvijanja analize sadržaja primenjene u krajnje širokom iskustvenom okviru „osnovni metodološki problem sastojao (se) u pronalazanju postupaka kojima bi se mogla sistematski utvrditi kolikaje bila stvarna uticajnost različitih idejnih stanovišta u pojedinim periodima istorije evropske kulture. Radi što preciznijeg utvrđivanja promena, istorija ove kulture je podeljena na dvadesetogodišnje vremenske delove. Statističkim utvrđivanjem promena osnovnih ideja, načela i formalnih osobina filozofske, naučne i društvenopolitičke misli, i merenjem uticajnosti mislilaca koji su pripadali različitim idejnim pravcima trebalo je utvrditi (1) da li su se u idejnoj oblasti izrazili različiti tipovi kulture, (2) stepen njihove idejne integrisanosti, (3) da li je u toj oblasti postojao pretpostavljeni kružni „nadritam“ u smenjivanju tipova kulture, i (4) ako jeste, da li su mogućna predviđanja idejnih osobina njegove naredne faze“ (*Ibid*). Prema rezultatima Milićevog tumačenja, „rešavanje ovog istraživačkog zadatka je zahtevalo (1) što potpunije i objektivnije izvore o filozofskom i naučnom stvaranju, kao i o tehnološkim izumima; (2) da se razne osobine idejnih tvorevina klasifikuju na teorijski adekvatan i dovoljno pouzdan način; i konačno (3) da se izgradi merilo društvene uticajnosti osnovnih idejnih stanovišta, u onim slučajevima kada se o tome nije zaključivalo na osnovu relativne i apsolutne učestalosti kulturnih tvorevina određene vrste, odnosno na osnovu udela filozofa i naučnika u skupu istorijskih ličnosti pojedinih istorijskih perioda.“ (*Ibid*: 324). Sorokin je bio svestan značaja indeksa pri primeni analize sadržaja. Kao što je Milić primetio, „nastojala se jednim posebnim postupkom utvrditi relativna uticajnost stanovišta. U tu svrhu je izgrađen poseban indeks uticajnosti mislilaca. Indeks se zasniva na sledećim pokazateljima: (1) broj monografija napisanih o nekom misliocu; (2) približna učestalost pominjanja njegovih ideja od strane savremenika i kasnijih pisaca; (3) da li je osnivač filozofske škole; (4) da li se njegovo ime pominje u najelementarnijim udžbenicima teorije saznanja; (5) broj učenika i sledbenika; (6) da li su mu dela prevedena na druge jezike; (7) da li su mu dela ponovo izdavana i posle smrti; i (8) da li je stvorio izvoran i celovit filozofski sistem“ (*Ibid*: 325). Posle merenja frekvencija, „mislilac o kojem je napisana jedna monografija dobio je dva poena, onaj o kom je napisano pet monografija tri poena, deset monografija – četiri poena, dvadeset monografija – pet poena, itd., tj. broj monografija raste uglavnom geometrijskom a poeni aritmetičkom progresijom koja se završava brojem 12 (za 2560 i više monografija). Na osnovu specifične vrednosti svih pokazatelja dobija se

indeksna vrednost uticajnosti pojedinog mislioca, koja se takođe kreće između 1 i 12. U grupu najuticajnijih mislilaca (indeksna vrednost 12) ušli su Platon, Aristotel, Plotin, Augustin, Toma Aquinas, Descartes, Lock. Hume, Hegel, Marx dobili su indeksnu vrednost 8“ (*Ibid*). Bez obzira na ovu i druge moguće i potrebne zamerke, Sorokinov poduhvat pokazuje u kom smeru može da se razvija analiza sadržaja ukoliko se pred njeno izvođenje postave najambiciozniji saznanjani zadaci.

Umesto zaključka

Svojevrsna aktuelna zapostavljenost nadvlači nad analizom sadržaja jednu vrstu aleksandrijske senke. To ne mora da bude loše. Ovaj postupak po svojoj prirodi unosi red u kaos. On može da se uspava do nekog manje haotičnog prozirnijeg vremena. Analiza sadržaja je inherentno strana onima koji ne moraju da se opravdavaju niti da traže svoj identitet u protivstavu prema nekim medijskim ili drugim sadržajima i porukama. Kao što su je probudile tehnološke i političke krize, tako je uspavljuje trijumfalizam koji ne misli da mu je potrebna posebna legitimacija. Nastala je u vreme kada su pojedini naučnici, kao Ranke, imali po 25 hiljada knjiga u svojoj biblioteci, ili, kao Kovalevsky, i dvostruko više. A u vremenu koje nailazi, kao što je navedeno u prethodnom tekstu, „kako prostor u časopisima postaje akutniji, urednici će verovatno ograničavati veličinu fusnota, time još jednom ograničavajući naučnikovu vezu sa prošlošću i, shodno tome, njegovo predavanje na čuvanje budućnosti“ (Sjoberg, Nett, 1968: 343). Istina, i neki klasici sociologije skupljali su, umesto „nosača“ verbalnih sadržaja, artefakte druge prirode: Vilfredo Pareto imao je najbolji podrum vina u celoj Švajcarskoj. Ali, kao što se ne može očekivati da savremeni kompozitori pođu primerom Christopa Willibalda Rittera von Glucka i da komponuju na klaviru postavljenom na cvetnoj livadi, sa bocom vina ispred sebe, tako bi bilo nerealno gledati u analizi sadržaja makar i sredstvo za unapređivanje sociološkog samorazumevanja i ličnog sazrevanja, što je Buford Junker video u terenskom radu i za šta je smatrao da je neodvojivo od učenja veštine izvođenja sociološkog posmatranja i razgovora.

Junker je tražio da se sociolog lično usavršava kroz primenu socioloških metoda. Mnogo pre njega, stari Goethe pisao je da „pometeno učenje uz pometeno ponašanje vlada svetom i ja nemam ništa prikladnije da činim nego da ono što je do mene i što je ostalo, po mogućnosti uvećavam i da svoju prirodu prečišćavam i usavršavam...“ A E. T. A. Hoffmann je, pišući o svom sastanku sa već umrlim Gluckom, izrekao ponešto što može da se osmisli i primeni i na postupke istraživanja društva: profanima je dato ono što je sveto, mašila se ledena ruka i oni, kada ne delaju, lutaju neobličeni, da ih niko ne prepozna. Ali, kada se začuju modulacije novih ili oživljenih starih ideologija, kada unisoni *andante* fukuyaminskog trijumfalizma preraste u *allegro* propagandnih sučeljavanja, kada se ukaže potreba da novi *tutti* raspale neprijateljstva između grupa ljudi, analiza sadržaja će se pojaviti ponovo probuđena, novootkrivena, za naučnike potrebna, za usavršavanje podobna i pomodna, a za propagandiste nužna.

Literatura

- Bateson, Gregory and Margaret Mead, 1942, *Balinese Character: a Photographic Analysis*, New York: New York Academy of Sciences.
- Berelson, Bernard, 1952, *Content Analysis in Communication Research*, New York: Free Press.
- Bogdanović, Marija, 1993, *Metodološke studije*, Beograd: Institut za političke studije.
- Bogdanović, Milica, 2004, *Otpor u ogledalu štampe – Analiza pisanja Danasa i Politike o Otporu u 2003. godini*. Diplomski rad, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet, Beograd.
- Branković, Srbobran, 2009, *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*, Beograd: Megatrend univerzitet.
- Cartwright, Dorwin P. 1953, Analysis of Qualitative Material, in: Leon Festinger and Daniel Katz, (eds.), *Research methods in behavioral sciences*, New York: The Dryden Press.
- Champion, Dean J., and Michael F. Morris, 1973, A Content Analysis of Book Reviews in the *AJS*, *ASR*, and *Social Forces*, *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 5.
- Cicourel, Aaron, V., 1964, *Method and Measurement in Sociology*, New York, London: The Free Press, Collier-Macmillan Limited.
- Emmision, Michael and Philip Smith, 2000, *Researching the Visual*, London: Sage.
- Evan; William M., 1984, Macrosociology and Sociology of Law, pp. 23-59, in: U. Scarpelli and V. Tomeo, (eds.), *Societa, norme e valori. Studi in onore di Renato Trevers*, Milan: Giuffre.
- Fajgelj, Stanislav, 2005, *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Ferrari, Vincenzo, 1990, Socio-legal Concepts and their Comparisons, in: Else Oyen, (Ed.) *Comparative Methodology – Theory and Practice in International Social Research*, Newbury Park, California, New Delhi, SAGE.
- Gerbner, George, Ole R. Holsti, Klaus Krippendorff, William J. Paisley, Philip J. Stone (eds.), 1969, *The Analysis of Communication Content*, 1969, New York, London, Sydney, Toronto: John Wiley and Sons Inc.
- Gredelj, Stjepan, 1986, *S onu stranu ogledala*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Grubačić, Slobodan, 2006, *Aleksandrijski svetionik*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Havelka, Nenad, Kuzmanović, Bora i Dragan Popadić, 1998, *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*, Beograd: Cetar za primenjenu psihologiju.
- Holsti, Ole, R., 1966, External conflict and internal consensus: the Sino-Soviet case, in: *The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*, by Philip J. Stone et al. Cambridge, Massachusets, and London, England: The MIT Press.
- Holsti, Ole R. 1969, Introduction to Part II, In: *The Analysis of Communication Content*, ed. by G. Gerbner et al.
- Katz, Daniel, 1953, Field Studies, In: Leon Festinger and Daniel Katz, (eds.), *Research methods in behavioral sciences*, New York: The Dryden Press.

- Krippendorff, K., 1969, Introduction to part I, G. Grebner et al. (eds.), *The Analysis of Communication Content*, J. Wiley and Sons, New York.
- Lasswell, Harold, 1951, (ed.) *Revolution and the Development of International Relations*, Hoover Institute Studies, Stanford University, California: Stanford University Press.
- Lasswell, Harold, 1966, Preface, in: *The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*, by Philip J. Stone. Dexter C. Dunphy, Marshall S. Smith and Daniel Ogilvie with associates, Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press.
- Lewin, Herbert S., 1947, Hitler Youth and the Boy Scouts of America: a comparison of aims, *Human Relations*, 1, 206-227.
- Mayntz, Renate, Holm, Kurt, and Roger Huebner, 1979, *Introduction to Empirical Sociology*, Bungay, Suffolk: Penguin Education.
- Mayring, Philipp, 2000, Qualitative Content Analysis in: *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 2000.
- McGrahaman, Donald V. and Wayne, Ivor, 1948, German and American traits reflected in popular drama, *Human Relations*, 1, 429-455.
- Milić, Vojin, 1978, *Sociološki metod*, Beograd: Nolit.
- Milić, Vojin, 1986, *Sociologija saznanja*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Oyen, Else, (Ed.) 1990, *Comparative Methodology – Theory and Practice in International Social Research*, Newbury Park, California, New Delhi, SAGE.
- Ragin, Charles, 1989 (1987), *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Qualitative Strategies*, University of California Press, Berkeley.
- Shanas, Ethel, 1945, The American Journal of Sociology Through Fifty Years, *Journal of Sociology*, 50: 522-533, March.
- Sjoberg, Gideon i Roger Nett, 1968, *A Methodology for Social Research*, New York, Evanston and London: Harper and Row Publishers.
- Stemler, Steve, 2001, An Overview of Content Analysis, in: *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 7, 17.
- Stone, P. J. et al. (eds.) 1966, *The General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Massachusetts Institute of Technology, The MIT Press.
- Turner, Ralph H. 1990, A Comparative Content Analysis of Biographies, in: *Comparative Methodology – Theory and Practice in International Social Research*, Newbury Park California, New Delhi, SAGE.